

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY
Departament Badań Społecznych i Warunków Życia

Notatka informacyjna

WYNIKI BADAŃ GUS

Różne oblicza polskiej biedy¹

(wielowymiarowa analiza ubóstwa na podstawie wyników badania spójności społecznej)

W niniejszej notatce prezentujemy dane dotyczące różnych form ubóstwa w Polsce, opracowane na podstawie wyników badania spójności społecznej przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny w lutym i marcu 2011 roku.

Tym, co wyróżnia badanie spójności społecznej wśród innych badań realizowanych w ostatnich latach przez GUS, jest jego kompleksowość. Pozwala ona nie tylko na pokazanie różnych aspektów jakości życia w Polsce (w wymiarze obiektywnym i subiektywnym), ale także na dokonywanie pogłębionych analiz sytuacji społecznej, w tym także na badanie współzależności w występowaniu różnych form ubóstwa oraz wykluczenia społecznego.

Badanie było realizowane techniką bezpośredniego wywiadu z respondentem. Jednostką badania stanowiło gospodarstwo domowe i jedna wybrana losowo osoba w wieku 16 lat lub więcej, będąca członkiem danego gospodarstwa. Udział w badaniu wzięło 14,9 tys. gospodarstw domowych, a odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu indywidualnym udzieliło 13,3 tys. osób.

PLAN NOTATKI:

- 1. O przyjętej metodzie pomiaru**
- 2. O ubóstwie dochodowym**
- 3. O ubóstwie warunków życia**
- 4. O trudnościach w zrównoważeniu budżetu**
- 5. Podsumowując - o kumulacji różnych form ubóstwa**
- 6. O tym, czy ubóstwo łączy się z izolacją społeczną**
- 7. Załącznik - elementy składowe wskaźnika złych warunków życia**
- 8. Załącznik - elementy składowe wskaźnika braku równowagi budżetowej**

¹ Ze względów stylistycznych w notatce słowa „bieda” i „ubóstwo” używane są zamiennie.

O przyjętej metodzie pomiaru

Ubóstwo jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym. Stąd też nie ma jednej powszechnie obowiązującej definicji ubóstwa, a liczebność i charakterystyka społeczno-demograficzna populacji ubogich zależą w dużym stopniu od przyjętej konwencji pomiaru. Ubóstwo możemy mierzyć w sposób absolutny, odnosząc się jedynie do np. braku wystarczającej ilości pieniędzy, pozwalającej na zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych. Ubóstwo może mieć również charakter relatywny – mierzymy je wówczas jako nierówności społeczne, odniesione np. do średniej lub mediany dochodów. Należy również zauważyć, że pomiar biedy może dotyczyć jednego wymiaru tego zjawiska albo też uwzględniać jego wielowymiarowość.

Zastosowana metodologia analizy jest oparta na podejściu relatywnym. W odróżnieniu od ujęcia klasycznego, w którym zasięg ubóstwa określa się jedynie na podstawie dochodów lub wydatków gospodarstw domowych, uwzględniono trzy uzupełniające się wymiary. Przeanalizowano mianowicie: ubóstwo dochodowe, ubóstwo warunków życia oraz ubóstwo oceniane w kontekście radzenia sobie z budżetem domowym. Wyodrębniono trzy zbliżone pod względem liczebności grupy gospodarstw domowych, które przy przyjętych kryteriach odznaczają się relatywnie najgorszą sytuacją i w związku z tym uznano je za ubogie. Przeanalizowano również współwystępowanie poszczególnych form ubóstwa.

O ubóstwie dochodowym

Za ubogie pod względem dochodowym uznano te gospodarstwa domowe, w których miesięczny dochód, jakim dysponowało gospodarstwo (w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie) był niższy od wartości uznanej za próg ubóstwa. Granicę ubóstwa przyjęto na poziomie 60% mediany² dochodu ekwiwalentnego³, czyli porównywalnego między gospodarstwami o różnym składzie demograficznym. Jest to podejście powszechnie

² Dochód środkowy. Połowa osób w gospodarstwach domowych ma dochód niższy, a połowa wyższy od tej wartości.

³ Uwzględniono tak zwaną zmodyfikowaną skalę ekwiwalentności OECD, która przyjmuje następujące wartości jednostek ekwiwalentnych na osobę w gospodarstwie: dla pierwszej osoby dorosłej — 1; dla każdego następnego członka gospodarstwa w wieku powyżej 14 lat — 0,5; dla każdego dziecka w wieku poniżej 14 lat — 0,3. Oznacza to, że przykładowe 3-osobowe gospodarstwo domowe złożone z 2 osób dorosłych i jednego dziecka liczy 1,8 jednostek ekwiwalentnych (1 + 0,5 + 0,3). Jeżeli to gospodarstwo dysponowało np. dochodem 6000 złotych, to dochód w przeliczeniu na osobę wynosił 2000 zł (6000:3), natomiast dochód na jednostkę ekwiwalentną ok. 3333 zł (6000:1,8).

stosowane (np. przez Eurostat do oceny zasięgu ubóstwa w krajach Unii Europejskiej). Z badania spójności społecznej wynika, że dochody poniżej tak określonego progu ubóstwa miało ok.15% gospodarstw domowych⁴.

Ubóstwem dochodowym dotknięte są przede wszystkim gospodarstwa domowe osób mających niski poziom wykształcenia. Odsetek dotkniętych tą formą ubóstwa gospodarstw domowych, których głowa posiada wykształcenie co najwyżej gimnazjalne, jest niemal dwukrotnie wyższy niż przeciętnie i wynosi ok. 29%. Wyższy od przeciętnej jest on również w przypadku gospodarstw osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym (ok. 21%). Poziom ubóstwa dochodowego w gospodarstwach domowych osób z wykształceniem co najmniej średnim jest natomiast znacząco niższy niż przeciętnie, przy czym odsetek ubogich gospodarstw, których głowa miała wykształcenie wyższe, jest znikomy.

Ubóstwo dochodowe w dużym stopniu dotyczy gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi. W bardzo trudnej sytuacji dochodowej są gospodarstwa rencistów. Prawdopodobieństwo bycia ubogim rośnie wraz z liczbą dzieci na utrzymaniu. Poza rodzinami wielodzietnymi do kategorii gospodarstw domowych o dużym ryzyku ubóstwa należą także rodziny niepełne. Ubóstwo definiowane na podstawie dochodów częściej dotyczy gospodarstwa domowe osób młodych i w średnim wieku niż gospodarstwa osób starszych. Gospodarstwa domowe osób w starszym wieku tworzą najczęściej emeryci, którzy mają własne, stałe źródło dochodów.

Wyniki badania spójności społecznej potwierdzają też, że bieda dochodowa w Polsce dotyczy częściej mieszkańców wsi (ok. 24%) niż miast (ok. 11%). Najniższy poziom ubóstwa dochodowego zaobserwowano w największych ośrodkach miejskich, natomiast w każdej kolejno mniejszej klasie miast odnotowano wyższy odsetek gospodarstw domowych dotkniętych tą formą biedy.

O ubóstwie warunków życia

Oceny zasięgu ubóstwa warunków życia dokonano na podstawie złożonego wskaźnika warunków życia. Budując syntetyczny wskaźnik złych warunków życia, przyjęto

⁴ Według przyjętego kryterium granica ubóstwa dla gospodarstwa jednoosobowego wynosiła ok. 887zł, a dla gospodarstwa domowego złożonego z 2 osób dorosłych i dwojga dzieci do lat 14 – ok. 1863 zł.

ogólne założenie, że wskaźnik ten powinien odzwierciedlać brak zaspokojenia różnego typu potrzeb — zarówno o charakterze materialnym, jak i niematerialnym, rozpowszechnionych w społeczeństwie oraz uznawanych przez jego większość za niezbędne do zaspokojenia.

We wskaźniku syntetycznym uwzględniono 30 symptomów dotyczących: jakości mieszkania, poziomu wyposażenia w dobra trwałego użytku, deprivacji różnego typu potrzeb konsumpcyjnych (zob. załącznik 1). Zastosowano prostą formułę zliczania wskaźników cząstkowych, wyrażających negatywne symptomy. Za zagrożone ubóstwem uznano te gospodarstwa domowe, w których zaobserwowano co najmniej 10 przejawów złych warunków życia. Warunek ten spełniało 13,5% gospodarstw domowych.

Ubóstwem warunków życia zagrożone są gospodarstwa domowe osób posiadających niski poziom wykształcenia. Zaobserwowano wyraźną różnicę między gospodarstwami domowymi, których głowa posiada wykształcenie co najwyżej gimnazjalne (ubóstwo warunków życia dotyczy ok. 31% z nich) a tymi, których głowa ma wykształcenie zasadnicze zawodowe (ok. 17%). Podobnie jak w przypadku biedy dochodowej, poziom ubóstwa warunków życia w gospodarstwach domowych osób z wykształceniem co najmniej średnim jest istotnie mniejszy niż przeciętnie, co dotyczy zwłaszcza gospodarstw, których głowa posiada wykształcenie wyższe.

W bardzo dużym stopniu ubóstwem warunków życia zagrożone są rodziny, w skład których wchodzi osoby bezrobotne. Ten typ ubóstwa często dotyka gospodarstw rolników, a także rencistów, emerytów i innych osób nieaktywnych zawodowo. Podobnie jak w przypadku ubóstwa dochodowego, prawdopodobieństwo zagrożenia ubóstwem warunków życia rośnie wraz z liczbą dzieci na utrzymaniu. Do kategorii gospodarstw domowych szczególnie często dotkniętych ubóstwem warunków życia należą także rodziny niepełne. Tą formą ubóstwa częściej niż przeciętnie zagrożone są gospodarstwa domowe osób w średnim wieku (w wieku 45-64 lata). Inaczej niż w przypadku ubóstwa dochodowego, ubóstwem warunków życia zagrożone są także gospodarstwa osób starszych, mających 65 i więcej lat.

Tak jak w przypadku ubóstwa dochodowego, ubóstwo warunków życia relatywnie częściej dotyka mieszkańców obszarów wiejskich (ok. 18%) niż miast (ok. 12%). Poziom zagrożenia tą formą ubóstwa maleje wraz ze wzrostem wielkości miast.

O trudnościach w zrównoważeniu budżetu

Punktem wyjścia dla analizy tej formy ubóstwa był syntetyczny wskaźnik braku równowagi budżetowej uwzględniający zarówno subiektywne opinie gospodarstw domowych dotyczące ich statusu materialnego, jak również fakty mówiące o trudnościach budżetowych gospodarstwa (w tym o zaległościach w opłatach). Gospodarstwo domowe zostało uznane za ubogie z punktu widzenia „nieradzenia sobie z budżetem” jeśli wystąpiły przynajmniej 4 z 7 uwzględnionych symptomów (zob. załącznik 2). Taka sytuacja dotyczyła ok. 16% gospodarstw domowych.

Ubóstwem braku równowagi budżetowej, rozumianym jako występowanie trudności w równoważeniu domowego budżetu, podobnie jak w przypadku wcześniej analizowanych wymiarów ubóstwa (dochodowego i warunków życia), znacząco częściej zagrożone są gospodarstwa domowe osób charakteryzujących się niskim poziomem wykształcenia – w szczególności tych, których głową jest osoba z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym (ok. 27%), ale wysoki jest również odsetek ubogich gospodarstw domowych osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym (ok. 20%). W przypadku gospodarstw osób o wykształceniu co najmniej średnim poziom ubóstwa braku równowagi budżetowej jest nieco niższy od średniej, przy czym najniższy jest wśród gospodarstw osób o wykształceniu wyższym.

W znaczącym stopniu ta forma ubóstwa dotyczy gospodarstw domowych, w których przynajmniej jedna osoba jest bezrobotna. Podobnie jak w przypadku ubóstwa dochodowego, ubóstwem braku równowagi budżetowej relatywnie częściej zagrożone są gospodarstwa domowe rencistów oraz rodziny mające troje lub więcej dzieci na utrzymaniu, a także rodziny niepełne. Tym rodzajem ubóstwa zagrożone są gospodarstwa domowe osób starszych i w średnim wieku (powyżej 45 lat).

Problemy ze zrównoważeniem domowego budżetu dotyczą w równym stopniu mieszkańców obszarów wiejskich i miast (po ok. 16%), przy czym klasa wielkości miasta ma stosunkowo niewielkie znaczenie – nieco niższe odsetki zaobserwowano w przypadku największych miast, liczących powyżej 500 tysięcy mieszkańców.

Podsumowując – o kumulacji różnych form ubóstwa

Gospodarstwa domowe o najniższych dochodach to nie zawsze te o najgorszych warunkach życia albo te, które wykazują największe problemy ze zbilansowaniem swojego budżetu. Według przyjętych kryteriów ponad jedna czwarta gospodarstw domowych (ok. 28%) należała przynajmniej do jednej ze sfer ubóstwa. W większości (15,5%) były to rodziny dotknięte przez jeden z rodzajów ubóstwa. **Wszystkie trzy wymiary ubóstwa kumulowały się natomiast w prawie co dwudziestym gospodarstwie domowym (4,6%).**

TABELA 1 – GOSPODARSTWA DOMOWE UBOGIE WEDŁUG RÓŻNYCH FORM UBÓSTWA

Formy kumulacji	% gospodarstw domowych
Nie dotknięte żadną formą ubóstwa	72,1
Dotknięte co najmniej jedną formą ubóstwa	27,9
w tym:	
dotknięte jedną formą ubóstwa^a	15,5
w tym:	
- ubóstwem dochodowym	6,0
- ubóstwem warunków życia	3,9
- ubóstwem braku równowagi budżetowej	5,6
dotknięte dwiema formami ubóstwa^b	7,8
w tym:	
- ubóstwem warunków życia i dochodowym	2,0
- ubóstwem warunków życia i braku równowagi budżetowej	3,2
- ubóstwem braku równowagi budżetowej i dochodowym	2,6
dotknięte trzema formami ubóstwa	4,6

^a Pozycja dotyczy wystąpienia dokładnie jednej formy ubóstwa, a więc nie obejmuje gospodarstw, w których wystąpiły dwie lub trzy formy jednocześnie.

^b Pozycja dotyczy wystąpienia dokładnie dwóch form ubóstwa, a więc nie obejmuje gospodarstw, w których wystąpiły trzy formy jednocześnie.

Źródło: szacunki GUS na podstawie badania spójności społecznej, 2011 r.

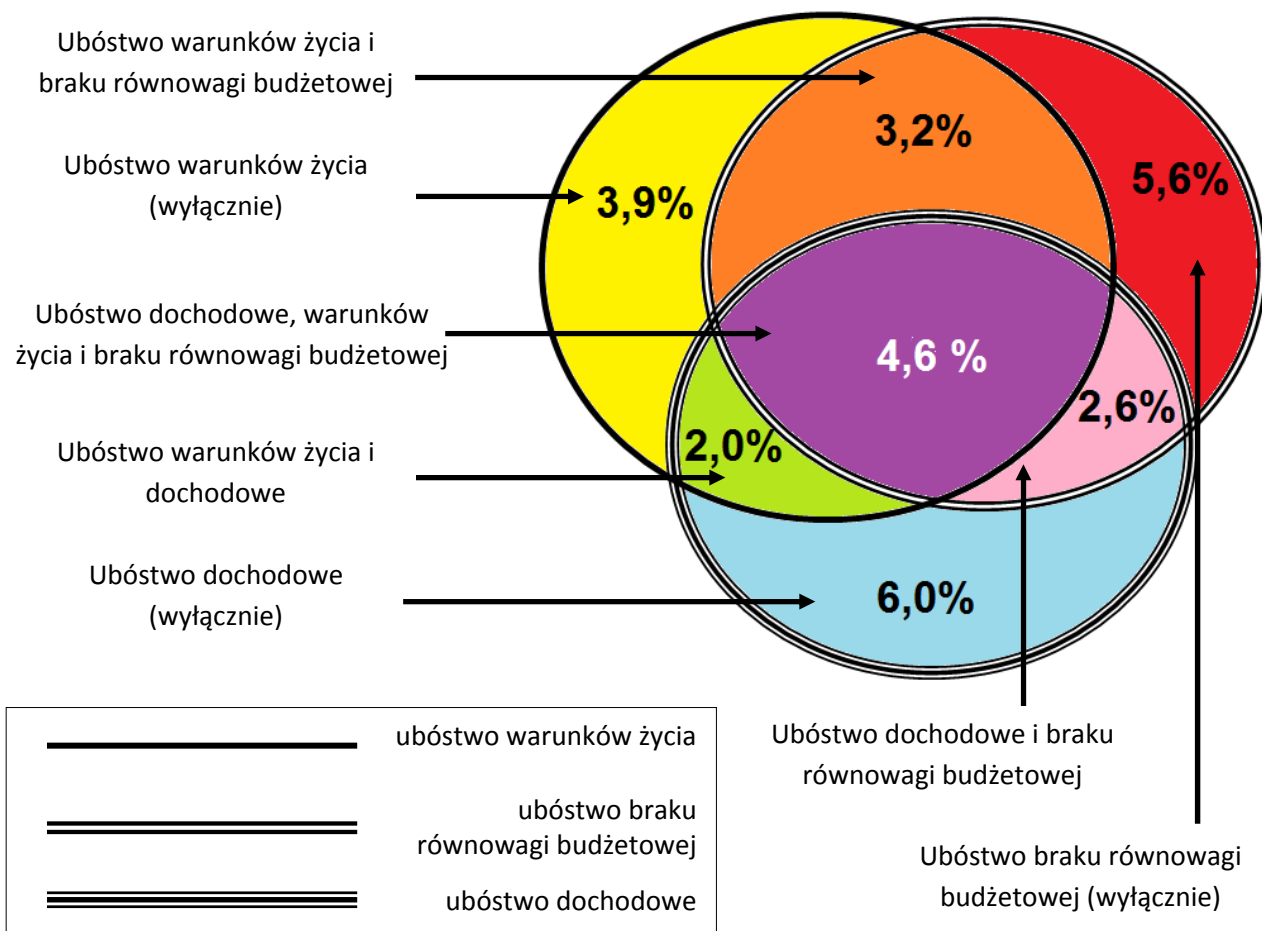
Większe prawdopodobieństwo kumulacji wszystkich trzech form ubóstwa dotyczy w Polsce mieszkańców wsi (ok. 6%) niż miast (ok. 4%). Różnice na korzyść miast dotyczą przede wszystkim dużych aglomeracji. W małych ośrodkach miejskich zagrożenie ubóstwem

wielowymiarowym kształtuje się na poziomie zbliżonym do tego zaobserwowanego w przypadku obszarów wiejskich.

Równoczesnym występowaniem wszystkich trzech form ubóstwa są dotknięte przede wszystkim gospodarstwa domowe osób o niskim poziomie wykształcenia, gospodarstwa robotników niewykwalifikowanych, osób dotkniętych bezrobociem, rencistów, a także rodziny niepełne i wielodzietne oraz samotni mężczyźni. W tych grupach gospodarstw domowych jednoczesne występowanie trzech form ubóstwa ma miejsce co najmniej dwukrotnie częściej niż przeciętnie. Są to gospodarstwa szczególnie zagrożone pauperyzacją i wykluczeniem społecznym.

Z badania spójności społecznej wynika, że co setna osoba w wieku 16 lat i więcej doświadcza jednocześnie trzech form ubóstwa i jest wyizolowana społecznie.

WYKRES 1 - NAKŁADANIE SIĘ RÓŻNYCH FORM UBÓSTWA,
w % gospodarstw domowych

Źródło: szacunki GUS na podstawie badania spójności społecznej, 2011 r.

O tym, czy ubóstwo łączy się z izolacją społeczną

Wieloaspektowy charakter badania spójności społecznej stworzył możliwość przeanalizowania współzależności pomiędzy różnymi wymiarami jakości życia, w tym także powiązań między ubóstwem a zjawiskiem izolacji społecznej. Uznano, że współwystępowanie zjawiska ubóstwa i izolacji społecznej stanowi istotny przejaw wykluczenia społecznego.

Założono, że osoba jest społecznie wyizolowana jeśli nie utrzymuje, z odpowiednią częstotliwością, kontaktów z otaczającym ją środowiskiem społecznym, zewnętrznym w stosunku do własnego gospodarstwa domowego. W celu oceny tego zjawiska utworzono złożony wskaźnik kontaktów społecznych, którego wartość odzwierciedla występowanie poszczególnych typów relacji zewnętrznych utrzymywanych regularnie przez daną osobę. Określając typy relacji, uwzględniono: kontakty z bliską i dalszą rodziną, z przyjaciółmi, znajomymi i sąsiadami, relacje związane z życiem religijnym, a także aktywny udział w stowarzyszeniach, partiach, klubach i organizacjach społecznych. Oceniano sam fakt regularnego występowania (lub nie) relacji danego typu, bez względu na przyczynę tej sytuacji. Wzięto przy tym pod uwagę zarówno kontakty bezpośrednie, jak i telefoniczne, mailowe lub za pomocą innych środków komunikowania się. Wartość syntetycznego wskaźnika kontaktów społecznych wahała się od 0 (osoba „silnie wyizolowana społecznie”) do 10 (osoba „silnie zintegrowana społecznie”). Jako próg zagrożenia izolacją społeczną przyjęto wartość wskaźnika równą 3.

TABELA 2 – WSPÓŁWYSTĘPOWANIE RÓŻNYCH FORM UBÓSTWA I IZOLACJI SPOŁECZNEJ – W % OSÓB W WIEKU CO NAJMNIEJ 16 LAT

Formy kumulacji	% osób
Brak symptomów ubóstwa i izolacji społecznej	67,8
Wyłącznie izolacja społeczna	4,9
Wyłącznie ubóstwo	23,3
Ubóstwo (co najmniej jedna forma) i izolacja społeczna	4,0
z tego:	
społeczna izolacja i jedna z form ubóstwa ^a	1,8
społeczna izolacja i dwie formy ubóstwa ^b	1,2
izolacja społeczna i trzy formy ubóstwa	1,0

^a Pozycja dotyczy wystąpienia dokładnie jednej formy ubóstwa, a więc nie obejmuje gospodarstw, w których wystąpiły dwie lub trzy formy jednocześnie.

^b Pozycja dotyczy wystąpienia dokładnie dwóch form ubóstwa, a więc nie obejmuje gospodarstw, w których wystąpiły trzy formy jednocześnie.

W kontekście przyjętych założeń za zagrożone izolacją społeczną uznanych zostało ok. 9% osób w wieku 16 lat lub więcej. Co 25 osoba w tym wieku doświadczała jednocześnie izolacji społecznej oraz przynajmniej jednej z form ubóstwa (ubóstwo monetarne, ubóstwo warunków życia, ubóstwo braku równowagi budżetowej). Izolacją społeczną oraz wszystkimi z wymienionych form biedy zagrożony był natomiast co setny mieszkaniec Polski w wieku 16 lat lub więcej.

Należy zauważyć, że zasięg izolacji społecznej był trzykrotnie mniejszy niż zasięg zagrożenia ubóstwem (przynajmniej jedną jego formą). Oznacza to, że zanik lub ograniczenie kontaktów społecznych jest zjawiskiem znacznie rzadszym niż bieda. Ubóstwo materialne jest czynnikiem, który znacząco zwiększa ryzyko izolacji, ale nie musi do niej prowadzić. Aby nastąpiła utrata sieci kontaktów społecznych, zazwyczaj konieczne jest również wystąpienie innych przesłanek. Większości osób żyjących w biedzie mimo wszystko udaje się uniknąć izolacji.

Notatkę opracował
zespół pod kierunkiem Anny Bieńkuńskiej,
Departament Badań Społecznych i Warunków Życia,
tel. (0-22) 608-35-21

Członkowie zespołu:
Anna Bieńkuńska, Paweł Piaskowski, Andrzej Nowicki - Departament Badań Społecznych
i Warunków Życia, GUS
Tomasz Piasecki – Ośrodek Statystyki Matematycznej, Urząd Statystyczny w Łodzi

Załącznik 1. Wskaźnik złych warunków życia – elementy składowe

Elementy składowe wskaźnika złych warunków życia	
1. Zły stan instalacji elektrycznej lub jej brak	16. Brak komputera
2. Brak zainstalowanego ogrzewania lub pieca na opał (na węgiel, drewno, trociny)	17. Brak dostępu do Internetu z przyczyn finansowych
3. Złe warunki sanitarne (brak wody bieżącej, w tym ciepłej, łazienki, toalety)	18. Złe wyposażenie gospodarstwa w dobra trwałe – ogólna ocena (subiektywna)
4. Mieszkanie ciemne, wilgotne	19. Brak samochodu z przyczyn finansowych
5. Mieszkanie usytuowane: w hałaśliwym otoczeniu, w rejonie o skażonym środowisku naturalnym (pył, dym, inne zanieczyszczenia)	20. Brak pieniędzy na rozrywkę (wyjście do kina, teatru, restauracji, na koncert itp.)
6. Mieszkanie zbyt małe (jak na potrzeby gospodarstwa) lub nie każda osoba dorosła ma samodzielny pokój lub wydzielone w mieszkaniu swoje stałe miejsce do odpoczynku, nauki i pracy	21. Brak pieniędzy na przynajmniej jeden tydzień wakacji raz w roku
7. Brak możliwości utrzymania odpowiedniej temperatury w mieszkaniu (niewystarczająco ciepłe w zimie, niewystarczająco chłodne w lecie)	22. Gospodarstwo nie może sobie pozwolić na zaproszenie raz w miesiącu swojej rodziny lub przyjaciół na obiad, kolację lub inny poczęstunek
8. Złe warunki mieszkaniowe – ogólna ocena (subiektywna)	23. Gospodarstwo nie może sobie pozwolić na ofiarowanie swoim najbliższym (rodzicom, rodzeństwu, dorosłym dzieciom) prezentów przynajmniej raz w roku
9. Brak pralki	24. Brak pieniędzy na zakup książek lub prasy
10. Brak lodówki, chłodziarki	25. Brak pieniędzy na zakup leków
11. Brak kuchenki mikrofalowej lub wielofunkcyjnego robota kuchennego	26. Brak pieniędzy na wizyty u lekarzy specjalistów lub lekarza dentysty
12. Brak odkurzacza	27. Brak pieniędzy na zakup obuwia, odzieży, pościeli
13. Brak radia lub telewizora	28. Brak pieniędzy na wymianę zużytych mebli
14. Brak odtwarzacza CD, DVD, MP3, telewizji kablowej lub satelitarnej	29. Brak pieniędzy na żywność (rezygnacja z jedzenia mięsa, świeżych owoców, warzyw)
15. Brak telefonu (stacjonarnego, komórkowego)	30. Konieczność rezygnacji ze względu na brak pieniędzy z któregoś z podstawowych posiłków (śniadania, obiadu lub kolacji)

Załącznik 2. Wskaźnik braku równowagi budżetowej – elementy składowe

Elementy składowe wskaźnika braku równowagi budżetowej
1. Zaległości w opłatach czynszowych, za elektryczność, gaz lub w spłatach kredytu mieszkaniowego (co najmniej dwumiesięczne zaległości w opłatach lub miesięczne i dłuższe w spłacie kredytu mieszkaniowego)
2. Subiektywna opinia gospodarstwa dotycząca braku możliwości „związania końca z końcem” („wiążanie końca z końcem” z trudnością lub wielką trudnością)
3. Gospodarstwo musi na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować pieniędzmi lub pieniędzy nie starcza nawet na podstawowe potrzeby (samoocena)
4. Deklarowane dochody gospodarstwa domowego niższe niż niezbędny (minimalny) poziom dochodów pozwalający „związać koniec z końcem”
5. Zaciągnięta pożyczka lub kredyt na bieżące wydatki konsumpcyjne (żywność, odzież, obuwie, stałe opłaty)
6. Odczuwanie przez gospodarstwo domowe dużych trudności w dokonywaniu bieżących wydatków z powodu spłat pożyczek/kredytów
7. Deklaracja gospodarstwa domowego wskazująca na brak jakiegokolwiek swobody finansowej (brak możliwości pokrycia niespodziewanego wydatku w wysokości 400-500 zł)